

Ольга Черемська

«МОЄ СЕРЦЕ СХОЖЕ НА ПОРОХ!» (ОБРАЗ СЕРЦЯ В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ А. МАЛИШКА)

У ліриці Андрія Малишка образ серця — наскрізний, адже він — поет з «вогнистим темпераментом», ліричною, ніжною вдачею, що «була в нього так само з горючого матеріалу. Він не міг написати ні рядка без пожежі в грудях, без клетоту крові в жилах, без втілення в образ чи ідею свого задуму. Кожен раз наново оголеним нервом сприймав Малишко радощі й печалі людського життя, щораз по-новому переживаючи муку віднаходження найвідповіднішого слова для свого почуття» (Д. Павличко). Тому й не випадково у мовотворчості поета одним із наскрізних є слово-образ *серце*.

З ним пов'язані найрізноманітніші асоціативні зв'язки — внутрішньо-психологічні, слухові, зорові, реалізовані в епітетних, метафоричних, образних структурах, у трансформованих фразеологічних зворотах. Їх об'єднують певні семи, виокремлення яких засвідчує індивідуально-авторське розгортання семантики загальноновживаної лексики в поетичному контексті, як-от:

‘життя’: *Ритиму землю, ритиму гору./ камінь світитиму, наче зворінь./ А докопаюсь, у чому сутність./ у чому правда і в чому корінь...// Може, у криках душі людської./ в нових народженнях гне коліску?/ Може, у клетоті серця й крові./ що блискавками палить без блиску? («Ритиму землю, ритиму гору»); День старий заглох, як темна пуца./ Інше встало маєво століть./ Твого серця мова невмируца/ Зводить крила, бронзою дзвентить («День старий заглох, як темна пуца»);*

‘пам’ять’. Характерно, що лексема *серце* заступає слово *пам’ять* в усталеному звороті на позначення ‘надовго, міцно запам’ятатися, вразивши чимсь’, привносячи в його семантику конотацію чуттєвості й чутливості: *Хіба ж, скажіть, у тім моя вина./ Коли у груді вдарилла війна?.../ Те все на серці врізалось мені/ На довгі літа і на довгі дні («Вже часто люди почали казати»);*

‘почуття’. Насамперед засобом інтимізації переживань ліричного героя є займенникові означення *моє, твоє*, напр.:

А тобі нема спокою./ Був один, як та зоря./ Серце взяв твоє з собою./ Взяв, поїхав за моря («Женихи»); Молодість мила,/ ти серце моє; В парі ми любилися, серденьку жаль («Ранки солов'їні»). А. Малишко замінює усталену структуру *душа* → *серце* (*лягти на душу*), посилюючи ефект чуттєвості, емоційності: *Зупинилась, осміхнулась тихо.../ Ліг мені на серце сміх і зір («Сипала порошею завія»)*. Пор. також експресивність слова-образу *серце* в структурі фразеологічних зворотів на позначення сильних переживань: *А він собі росте, і серце рве юначе,/ І з воскресінь —/ кричить, грозиться й гнівно плаче...* («Тепер, скажу я вам...»); *Тільки серця не розкрити./ Жалю не вділити./ Так пливіть слова жагучі./ Як весняні тучі («Літо йде»); І серце, вік не охололе,/ Великим гнівом пророста («І льотчики, і мореходи»);*

‘прихильність’: *Я спізнався з жагою одною./ А для іншої серця нема («Сиві хмари пливуть наді мною»); І не раз зустрінуся, не двічі./ Серце вдарить, повне юних сил... («Вийду в самий вечір»); І заходять люди до мене к святу./ П'ючи з мого серця, мов із криниці («Через літ п'ятдесят приходять в гості»);*

‘радість’: *Стрину ж я калину, небо те безкрає —/ Цілий день сопілка в серці мені грає («Вечори над полем, вечори імлісті»);*

‘єднання’ з добою, віком, з однодумцями, спільні переживання: *середина двадцятого віку./ .. Я з тобою навпіл все життя поділю./ Хліб і сіль, і краплину гіркого жалю./ Крапля щастя — на двох і дихання любові./ Клекіт серця мого розпашилого в слові/ У твоє, у століття, як хочеш, віллю («Середина двадцятого віку, іди»); Далеких днів відкотиться луна./ .. Все суєтне на вічну ляже тлінь/ І зродить серце поритми могутні/ Над іншим віком («Далеких днів відкотиться луна»); Слово «друг» для серця воскресало./ битву перейшовши не одну./ матері одні нас колисали./ На Україні, в Горі, на Дону./ Ми разом пили води живої./ почуття одні взяли в серця; В сердечнім річищі, де пристрастей потік,/ Є інший жар, і цвіт, і тони, і відміна./ Розряд і струм, і пісня солов'їна/ і серце з атомом карбує нині вік («Не забувай за отчий свій поріг»);*

‘сила’: *Якби мені у серце всю потугу./ енергію від атома вселить./ Яка людей тривожить кожну мить/ І насуває хижу злу зав'югу («Якби мені у серце всю потугу»);*

‘духовні поривання’: *Дерзань і мрій клекоче в серці грім,/ І знов дорога, сонце чи негода,/ І знову труд, бо я лиш син народу,/ Малій листок на дубі віковім!* («Якби мені у серце всю потугу»); *Тож мужнім будь —/ оборони її,/ Карай себе і серце рви на частки/ Збивай коліна в кров,/ Упавши — встань,/ І знов іди, і знов шукай її* («Правда»).

Як і в попередніх прикладах з фразеологізмами, поет вдається до асоціативного зближення, замінюючи *рука* → *серце*: *Мені здалося, що то я.../ Що вже я спалений стою/ В тривожнім віці на краю/ І людям серце простягаю...* («Прометей»). *Простягати руку* — ‘підтримувати когось, допомагати комусь у скрутний для нього час’, *простягати серце* — це ще й співпереживати з кимось, єднатися духовно.

Саме сема ‘дух’ є наскрізною і концептуальною у мовотворчості А. Малишка. Найбільше це відтворює поема «Прометей», якою поет звеличує безсмертя людського духу. Засвідчена ця особливість і в інших поезіях. Символом людських почувань є лексеми з асоціативною семою ‘вогонь’ (*палити, горіти, тріпотіти, тепліти, огонь; золото; розпечений, тепліший*), що контекстуально пов’язані зі словом-образом *серце*: *І людським серцем — в очі смерті,/ Спалив, стоптав кістки потерті!/ Ще є в людей такі серця! .. Тріпоче серце: «Я люблю/ Успраді, в радості, в жалю./ Огнем наповнене до краю/ Горю мятежне, не згоряю!»* («Прометей»); *Розпечені серця кривцю напругло сочуть* («Майстри»); *Кохання б в серце полилось —/ Вам гладить золото волось,/ Своє тепло коханій дати* («Прометей»); *Тепліше б’ється серце, бо знаєш — він живе* («П. Тичині»).

Слово *серце* в поетичній мові А. Малишка засвідчене в структурі дієслівних метафор на позначення сильних переживань, страждань, що виражені в фізичних діях серця, яке б’ється з різною частотою (*серце б’є, карбує, горить, тріпоче, клекоче*): *Чому ж душа тривогою говорить/ І серце б’є, як молотом коваль?* («За тихим степом тліють вечори»); *А серце забилося, хоч сядь та плач...* («Тоді, як сідали всі на підводи»); *Там в вечори, черлені і медові,/ Горять серця з дівочої любові* («Я з тих країв, де в полум’ї зорі»). Силу, інтенсивність переживань ліричного героя передає фразеологізм *кряти серце* (‘дуже переживати’): *І крає серце згадка незабутня,/ Густа і*

світла, наче ярій хміль,/ Там давню стежку стеле до весіль/
Моя земна, моя зелена рута («Ось той місток, де я колись ходив»);
Ой, весілля грає, **серце крає** («Ксеня»). Як бачимо, дієслівні метафори зі словом *серце* виражають різноманітні за глибиною і спектром вияву душевні прагнення і почування, зокрема виражають чуттєвість ліричного героя: *Тільки **серця не розкрити**,/ жалю не вділити* («Літо йде»); *Але коли минеться мука/ Шукань і визначень на все,/ Він прийде, **в серце знов постука**,/ Гарячі барви принесе* (веселий спомин) («При суєті в буденний гомін»); *Пролетіла чайка, прошуміла,/ **Серце обентежила мені*** («На горі Чернечій»); *Стискала **серце** у полоні/ Обніжків давня глухомань* («Земля»); *Так буває: в радості чи в тузі,/ **Жевріє на серці не біда**,/ З весняною повіддю у лузі/ **Красноталлю гілка молода*** («Так буває: в радості чи в тузі»).

Характерним засобом образності в поетичній мові А. Малишка є активне використання загальнономовних фразеологізмів зі стрижневим словом *серце* (*серце б'ється, серце стискається, серце рветься, добре серце, щире серце*), а також творення з ним індивідуально-авторських афоризмів, що узагальнено відтворюють життєву філософію поета, перегукуючись із філософією серця Г. Сковороди: *У кого **серце мудрістю багате**,/ Тому глибини всякі перейти* (досвід); *зряче **серце у щедрості парує*** (щирість); *душі самотньо, **серцю сумно**; І пили із одного відерця/ степову передзвонисту воду./ Може, це й називається — **серце/ Поріднити на дружбу, на згodu?*** (духовна спорідненість).

Розкриваючи духовний світ ліричного героя, який пройшов важкими воєнними дорогами, А. Малишко підкреслює його незламність й неситність, звертаючись до усталених у народно-поетичній мові зворотів саме зі словом *серце*: *Тільки **Валю-друга не зустріти...**/ Там, де сопки, де Далекий Схід,/ Били кулі, злі, несамовиті,/ **Біля серця залишали слід**,/ Залишали слід і темну ранку/ **В самім серці доброму твоїм*** («Товариші»); *Уламками доріг до верховин/ Сягнув шахтар. Та куля перетнула/ **Гаряче серце...*** («Бійці»); *Своє **серце затиснуть**/ для атак і погонь./ Загубити слово — спокій,/ Але знати — **вогонь!*** («Пісня про знамено»); *Я візьму твого смутку і горя важку половину/ У **розтерзане, горде, нескорене серце моє!*** («Україно

моя»); *В сім'ї одній, мов племіння при горнилі, / Побите серце чується на силі* («Ішли з тобою, наче свідки днів»); *Гвинтівку провирити, десять набоїв, / Довірити серце вечірній зазраві, / пакуночок марлі узяти з собою* («Бажання»).

У поетичних мікроконтекстах із лексемою *серце* контекстуально поєднані номінації *мати, родина, рідна земля, народна пісня, дума*: ...*Мати* моя, *мати*, / *Стара голубко в сяйві сивини...* / *Тебе, маленьку, рідну, сивувату, / Дано навіки в серці пронести* («Мати»). *Мати* моя, *опада сніжок, / Килимом стеле путь, / Хай не завіє твоїх стежок, / Що синові в серце йдуть* («Мати моя, мати дорога»); *Як тебе на голос не впізнати?! / Серце, і життя моє, і кров, / Найсвятіше слово наше — мати, / Рідна земле, правда і любов!* («Батьківщині»). Не випадково лексема *серце* актуалізована в назві поетичної збірки А. Малишка, присвяченій матері, — «Серце моєї матері» (1959 р.).

За спостереженнями С. Я. Єрмоленко, «Широку амплітуду почувань — від патетичних, піднесено-урочистих до інтимно-ліричних, ніжно-пісенних — передають створені поетом образи землі... Сила художньої переконливості образу землі — в конкретно-чуттєвих картинах...». Рідна земля постає в символічних етнічно маркованих образах *дороги, стежини*, яка пролягає не лише у природному просторі, але й у душі, серці ліричного героя, у його спогадах, конкретизованих у цьому метонімічному образі: *І коли цілували каміння і сушу, / І коли вривались у Київські брами, / Ти слалась на серці й лягала на душу, / Дорого під Яворами! Дорого під Яворами! Дорого, дорого, з-під вітру і грому, / У травах, у росах, в огні, / В розлуці і щасті, із дому й додому / Лежиш біля серця мені* («Дорога під яворами»); *І навколо серця / у мене та дорога все полонила, / Все омріяне і почате, / що змальовував скільки міг, / Я продовжуюся у небо, / відчуваю невидні крила, / Як маленьке орля, що вперше / залишає гнізда поріг!* («Космонавтові»); *Чому, сказати, й сам не знаю, / Живе у серці стільки літ / Ота стежина в нашій краю / Одним одна біля воріт* («Стежина»).

У поезіях, присвячених Т. Шевченку, І. Франку, Лесі Українці, О. Кобилянській, О. Пушкіну, Я. Купалі, Я. Коласу, М. Танку, Ш. Руставелі, з якими поет перебуває в діалозі, окреслює за допомогою характерних метафоричних й метонімічних засобів

їхні портрети, домінантним є слово-образ *серце*: *Одгриміли століття, за ніччю, за чорною млою, / Ожило твоє серце, по-вигите людською хвалою* («Тарас»); *І, стогнучи ніччю, рядочки сіє, / В мислі сердечній розрада є. Сокіл дарує свого «Мойсея»* («Ользі Кобилянській»); *Ти б жила, й життя нова сторінка, / Вдарила б у серце, наче дзвін, / Українко Леся! Українко! / Голос — гнів, і в слові — зброя він* («Думки при обеліску»); *І Пушкін руки звів: — Кіндратій! — / І сів засмучений співець. / Кіндрате! Серце стогне з суму, / Кіндрате! Душе молода!* («Пушкін»).

Поетичний діалог А. Малишка з Кобзарем — це розмова Учня з Учителем, яку яскраво відтворюють паралелізм і перифрази: *Бо земля живучим соком / Серце оросила, / Бо снаги дала, нівроку, / Тарасова сила* («Вікові зелені кручі»); *Тоді встає учитель мій найстарший, / І я вже чую дум його дихання, / Вони ввійшли в биття могого серця, / І розцвіли, і я не сирота* («Гості»). Силу Шевченкової любові до людей передає частовживаний субстантивний фразеологізм *гаряче серце*: *Де Вкраїни лани шепочуть, / сміхом повниться наша хата, / Дослухався б гарячим серцем, / чим в людини душа багата* («От прийшов би ти, невмирущий»). Малишкове поетичне мовомислення зі словом *серце* в метафоричному обрамленні створює живий чуттєвий образ співця: *Тут жив співець. Огні заграв / Йому ще снилися крізь муку, / У серці він носив розлуку / І на Україну позирав* («Хмарина в небі голубім»); *Ти б серце виплеснув тривожне / На варти погляди лихі* («Повертаючись до Києва»); *І гіркоту убогих трав / Ложив на серце* («Прощай, Арале, назавжди»); *Неначе ти серце Вкраїни тулив / На груди гарячої Африки* («Ночі глухої у Петербурзі»). Індивідуальне образотворення поета іноді виявляється в тенденції видозмінювати афористичні вислови Пророка, зміщуючи домінанту: *слово* (Шевченко) → *серце* (Малишко): *Сади зростив би людям не в законі, / І серце, повне ласки і любові, / Поставив на сторожі біля них* («Якби мені у серце всю потугу»).

Слово *серце* в поетичній мові А. Малишка набуває концептуального смислу, що засвідчує форма звертання. Поет веде внутрішній діалог у складні моменти життя, прокладаючи місточки від сучасного до минулого, до молодості. Систему

метафор, епітетів, персоніфікацій, народнописенних елементів, авторських неологізмів сконцентровано на вербальній трансформації конкретно-чуттєвого сприйняття світу через його відчуття *серцем*, що драматизує зображуване, надає йому цілісності: *Дощик за вікнами плаче./ Ніч виглядає циганку./ Серце бентежне, гаряче./ Спи собі тихо до ранку./ Завтра у тиші тривожній/ Знову дорога за нами./ Серце, мій друг подорожній./ Краще не знайся із снами!* («Дощик за вікнами плаче»); *З дунайських гирл, з моравських луків, грому/ Підводься, серце, і лети додому!* («За тихим степом тліють вечори»). Такі звертання іноді набувають узагальненого філософського осмислення: *Серце моє, серце./ Не бийся із муками./ ми повернем додому, /Ми ще повернем!/ Спади і злети/ з надіями, /з вічною зміною./ Де земля-горьовиця.../ласкавою манить рукою./ Сніє сонце гаряче/ Над моєю душею нетлінною./ там, за рікою, —/ Молодість./ там, за рікою!* («Там, за рікою»). Розгортання поетичного тексту відбувається через актуалізацію концептуальних понять ДІМ — ВІЧНІСТЬ — СЕРЦЕ/ДУША: *І струнить день на скрипочках малих/ У зрячім серці, де високий серпень/ Душі моєї, повної відмін* («Серпень душі моєї»).

Отже, слово-образ *серце* у малишковому поетичному сприйманні — це життєствердний вербальний символ, стрижневий засіб актуалізації чуттєвого сприйняття.

Лариса Мовчун

РИМОСТИЛЬ А. МАЛИШКА

Співзвуччя наприкінці рядка, а також у його середині, що є важливим елементом поетичної мови, саме по собі не робить поезію Поезією, але гармонізує її смисл і ритм. Це впливає на репертуар рим та способи їх використання, що є основою римостилю письменника.

Малишкова рима — не криклива, зайвий раз не акцентована й водночас органічна. У роботі зі словом поет послідовно